

Ujteleki Zsuzsanna

Bemutakozik a Nyíregyházi Egyházmegye Levéltára

A püspöki levéltár otthona

A Nyíregyházi Egyházmegye Levéltárának az egyházmegyei püspöki hivatal épülete ad otthont.¹ Az eredetileg bérpalotaként funkcionáló épületet Führer Miklós tervezte, a kivitelezést a budapesti László Testvérek cég végezte.² Az alapkövetételre 1908. augusztus 5-én, míg az átadásra 1909. május 1-jén került sor.³ Az épület szecessziós stílusú megoldásairól a korabeli és a későbbi szakirodalom is elismerően szólt. A mozgalmas tető, a dekoratív reliefek és az intarziabetétek stilizált motívumai⁴ mellett kiemelték, hogy „a falakon finom ritmusban játszanak a függélyesek, s a tető sarkán lévő kis torony egy jó szecessziós ötletet képvisel.”⁵

1912-ben létrehozták a Hajdúdorogi Egyházmegyét Debrecen székhellyel. Két év múlva Miklósy István, az egyházmegye első megyés püspöke ideiglenesen Nyíregyházára tette át a székhelyét,⁶ az egyházi tulajdonban lévő bérpalotába.⁷ 1941-ben dr. Dudás Miklós megyés püspök a székhelyeként véglegesen Nyíregyházát jelölte meg,⁸ ezzel a szecessziós épület püspöki palota és püspöki hivatal is lett egyben. Később az épület funkciója tovább bővült, itt kapott helyet a papnevelő intézet (1950-től), a hittudományi főiskola (1950–2003),⁹ a bizánci stílusú kápolna (1981-től) és a Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény (1983-tól).

A Görögkatolikus Püspöki Levéltár

A Hajdúdorogi Egyházmegye megalakításával párhuzamosan elkezdődött a püspöki irattár és levéltár létrehozása. Ennek első lépéseként Ungváron 1913-ban

¹ Nyíregyháza, Bethlen Gábor u. 5.

² NYEL II-20-a. (1. doboz, 7. csomó)

³ Führer, 1909: 12.

⁴ Uo. 11–24.

⁵ Koroknay, 1971: 35.

⁶ A székhelyváltoztatás oka: Miklósy püspök ellen 1914. február 23-án Debrecenben merényletet kíséreltek meg. Ld. NYEL I-1-b. I. sz. 10. (2. téka)

⁷ NYEL I-1-b. 3371:1914. 61.

⁸ Pirigyi, 1990: 184.

⁹ A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola székhelye 2003-tól: Nyíregyháza, Bethlen G. u. 13–19.

a munkácsi püspökség átadta a Hajdúdorogi Egyházmegye részére az illetékességébe tartozó iratokat, tételesen felsorolva az átadott irattári anyagot is,¹⁰ majd elkezdődött a maradandó értékű dokumentumok levéltárba szállítása, illetve a feldolgozó-munka. A Görögkatolikus Püspöki Levéltár (a továbbiakban: GKPL) otthona több mint száz évig a nyíregyházi püspöki palota volt, 2015-ben azonban olyan változás indult meg, amely végül három önálló levéltár kialakulásához vezetett.

2015 márciusában Ferenc pápa debreceni székhellyel megalapította a Magyarországi Metropolitai Egyházat, ezáltal három görögkatolikus egyházmegye kezdte meg a működését Magyarországon: a Hajdúdorogi Főegyházmegye, a Miskolci Egyházmegye és a Nyíregyházi Egyházmegye. A levéltár – továbbra is GKPL néven – változatlan formában működött tovább. 2016 augusztusában a Miskolci Egyházmegyéhez tartozó parókiák iratai a Miskolci Egyházmegye Levéltárába kerültek, 2017 márciusában a GKPL, és vele a jogelőd intézmények levéltári anyaga a debreceni metropoliai hivatalba költözött, de a Nyíregyházi Egyházmegye területéről (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) származó iratok a nyíregyházi püspökségen maradtak, az eredetileg is levéltári célra használt épületrészben. A Hajdúdorogi Főegyházmegye kihelyezett levéltáraként heti kétnapos nyitvatartással működött, de továbbra is a főegyházmegye fenntartásában.

A Nyíregyházi Egyházmegye Levéltára

A levéltár alapítása és állománya

A Nyíregyházi Egyházmegye részéről 2019 áprilisában fogalmazódott meg az igény önálló levéltár fenntartása iránt: „A Nyíregyházi Egyházmegye – az iratállományának védelme, illetve szakszerű kezelése érdekében – hivatalosan is szeretné megalapítani levéltárát.”¹¹ Az előkészítő intézkedések megtétele után, 2019. augusztus 5-én történt meg az intézmény – mint nyilvános magánlevéltár – bejegyzése az Emberi Erőforrások Minisztériumában Nyíregyházi Egyházmegye Levéltára néven. A levéltár 2020. január 1-jétől egy főállású levéltáros alkalmazásával teljes munkaidőben fogadja a kutatókat. Szocska A. Ábel nyíregyházi megyés püspök ezekkel a szavakkal bocsátotta útjára egyházmegyéje új intézményét: „Kívánom, hogy levéltárunk az iratok biztonságos elhelyezésén és megőrzésén túl segítsen a mi gazdag szellemi és kulturális értékeink utókor számára történő átörökítésében is.”¹²

A levéltár illetékességi köre kiterjed a nyíregyházi püspöki hivatal maradandó értékű irataira, az egyházmegye parókiáinak dokumentumaira, valamint a görögkatolikus személyek irathagyatékára.

¹⁰ GKPL I-1-a. 2828/1913.

¹¹ NYEL I-1-b. 564:2019. (25. csomó)

¹² NYEL I-1-b. 1293:2019. (25. csomó)

Az intézmény jelenleg 42 iratfolyóméter anyagot kezel, amelyek savmentes dobozokban találhatóak a levéltár raktárának fémszerkezetű polcrendszerén. A jelenlegi állomány 5 fondfőcsoporton belül 44 fondot tartalmaz. A fondokon belül az anyakönyvek, a protokollumok és az iktatatlan iratok külön állagokban foglalnak helyet. 41 Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei parókia levéltári dokumentumai találhatóak itt. A parokiális iratanyag rendezettségét tekintve: közép- és/vagy darabszintű.

A levéltárnak kialakított épületrész hármastagolású: raktár, kutatóterem és a feldolgozó munkához szükséges irodahelyiség alkotja. Utóbbiban kapott helyet a levéltári kézikönyvtár is, amelynek bővítésére is gondot fordít az intézmény.

Görögkatolikus sajátosságok a levéltári iratokban

Nyelvi sokszínűség

A 18–19. századi anyakönyvek, illetve az egyházkormányzati iratok bejegyzései a magyar mellett nagy számban ószláv,¹³ ruszin (rutén), román és latin nyelvűek. Ez a nyelvi sokszínűség több okkal magyarázható. Egyrészt a katolikus egyház adminisztrációs nyelve a latin volt; majd 1844-től a magyar vált hivatalos nyelvvé. Másrészt abból is adódik, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása (1912) előtt a magyar görögkatolikus parókiák – így a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén található is – a környező görögkatolikus egyházmegyékhez tartoztak. A munkácsi és az eperjesi egyházmegye területén az adminisztrációs nyelv a latin mellett a ruszin volt, míg a gyulafehérvári, a fogarasi, a szamosújvári és a nagyváradai egyházmegyék területén a román nyelv volt használatban.

A levéltárban őrzött történeti értékű dokumentumok az adminisztrációs nyelv tekintetében gyakran többszörös nyelvváltásról számolnak be. A máriapócsi kereszteltek, házasultak és halottak anyakönyvének 3. kötetét 1818-ban kezdték vezetni latin nyelven, majd 1822-től cirill betűs bejegyzésekkel folytatták. 1836-ban a halottak anyakönyvébe már magyar nyelven írtak, később kimutatható szabályszerűség nélkül váltakozott a nyelvhasználat.¹⁴ Ez a példa szembevetően érzékelteti, hogy alapvetően a parókus nyelvi ismeretei szabták meg a bejegyzések nyelvét.

A dokumentumok azt is mutatják, hogy a cirill betűs írást alkalmazó ruszin nyelv használata a 19. század elejéig általános volt, sőt a számokat is cirill betűkkel jelölték a folyamatos, összefüggő szövegekben éppen úgy, mint a rovatos dokumentumokban. A számok mellett a magyar tulajdonneveket szintén cirill betűkkel írták. Azokat a hangokat/betűket, amelyeknek nincs ruszin/egyházi szláv megfelelője,

¹³ Más néven: óegyházi szláv, egyházi szláv. Ma már nem élőnyelv, nem beszélt nyelv. Udvari István kutatásai szerint: „[...] a korabeli ruszin értelmiség a ruszin népnyelvet azonosította az egyház liturgiai nyelvével, vagy legalábbis egy nyelv két változatának tekintette azt.” Ld. Udvari, 1995: 3.

¹⁴ NYEL II–9–b. (3. és 5. kötet)

a kiejtésben hozzá leginkább hasonlóval helyettesítették, de arra is látunk példát, hogy latin betűkkel helyettesítették a cirillt ott, ahol nem tudták a kiejtésnek megfelelően lejegyezni a nevet. Az ékezetes magyar betűket úgy próbálták jelölni, hogy a cirill betű fölé is ékezetet illesztettek. A cirill betűs levéltári források – a fentiekén kívül – azért jelentenek kihívást a kutatóknak, mert sok a rövidítés bennük, és ehhez járul még az a sokszínűség, amely a szöveget lejegyzők műveltségéből, az általuk használt nyelvjárásokból és egyéni írásmódjukból fakadt.

Az anyakönyvek vezetése

Olsavszky Mihály Manuel munkácsi görögkatolikus püspök az 1752-es és az 1756-os statútumában meghatározta, hogy milyen anyakönyveket kötelesek a parókusok vezetni. Négy könyv vezetését írta elő: a kereszteltekét, a halottakét, a házasulandókéét, valamint a lélekösszeírásokat.¹⁵ Ezzel megindult a rendszeres és széles körű anyakönyvezés a görögkatolikus egyházban. A 19. század közepéig az anyakönyveket általában ruszin/egyházi szláv vagy latin nyelven vezették.

A Nyíregyházi Egyházmegye Levéltárában őrzött két legrégebbi anyakönyv provenienciája szerint máriapócsi (1749)¹⁶ és baktalórántházi (1749),¹⁷ és mindkettő ruszin/egyházi szláv nyelvű.

Az anyakönyvek vezetése kezdetben nem volt egységes. A 18. század végéig az adatokat jellemzően folyamatos, összefüggő szövegben rögzítették az egyházi szolgálattevők, ennek tartalma és minősége a bejegyző műveltségétől függött. A 18. század utolsó harmadától rovatos, rubrikás bejegyzéseket vezettek, itt a fejléc meghatározása egyértelműsítette a bejegyzendő adatokat. Arra is látunk azonban példát, hogy még a 19. század első harmadában is – parókustól függően – váltakozva fordul elő a szövegszerű, illetve a rovatokat alkalmazó anyakönyvezés.¹⁸

Protokollumok

A protokollumok vezetését Olsavszky Mihály Manuel püspök írta elő a parókusoknak: „Három hónapon belül szerezzon be minden pap egy könyvet fehér papírból, amelyikbe az esperességi gyűléseken elvégzendőket és elvégzettekét saját okulására bevezeti [...]”. A protokollumok ellenőrzését az esperesek kötelességévé tette.¹⁹

Olsavszky Manuel püspök rendelkezett arról is, hogy a cirkulárekat (körleveleket) a protokollumokba kell bemásolni, de ezek mellett a rendeletek, a beérkezett

¹⁵ Udvari, 1995: 14.

¹⁶ NYEL II-9-b. (1. kötet)

¹⁷ NYEL II-24-b. (1. kötet)

¹⁸ NYEL II-20-b. 3. (1/c. kötet)

¹⁹ Olsavszky 1756-os statútumait Udvari István ismerteti. Ld. Udvari, 1994: 184.

és az elküldött levelek szövegét is itt rögzítették. Az 1756-ban kiadott Olsavszky-statútum alapján szankcionálták is a rendelkezések megsértőit, s aki késlekedett vagy elmulasztotta a körlevelek továbbküldését, azt megbírságotlák.²⁰

A levéltár állományában lévő protokollumok gyakran egyéb, művelődéstörténeti vagy helytörténeti szempontból érdekes információkról is tanúskodnak egy-egy görögkatolikus templommal vagy egyházközséggel kapcsolatban.²¹ E kötetek közül a legrégebbi a Nyírgyulaji Görögkatolikus Parókia iratállományában maradt fenn, 1775-ös évszámmal kezdődően.²²

Parokiális iratok

A görögkatolikus parókiákról beszállított iratanyagban legtöbbször olyan egyházkormányzati iratok szerepelnek, amelyek a parókus és az egyházmegye mindenkori püspöke vagy annak megbízottja között folytatott levelezést tartalmazzák.

Sok esetben fontos művelődéstörténeti adalékokkal szolgáló kiadási és bevételi naplók is érkeznek be a levéltárba a görögkatolikus településekről. E dokumentumok nemcsak gazdasági jellegű információkat foglalnak magukban, hanem templomépítési és művészettörténeti adatokra is rávilágítanak, illetve helytörténeti vonatkozásokat hoznak felszínre. A parokiális iratok fondjai tartalmaz(hat)nak még historia domusokat, képviselő-testületi jegyzőkönyveket, iskolai iratokat, a parókus személyes prédikációit, intenciós (miseszándékot rögzítő) könyveket, régi liturgikus kiadványokat vagy egyéb, az adott egyházközségre vonatkozó helyi sajátosságokat is.²³

17. századi iratok a levéltár állományában

Az intézményben őrzött legrégebbi iratok a 17. század végéről valók. Közös sajátosságuk az, hogy valamely templom, egyházközség vagy parókia alapításával kapcsolatosak. A Mándoki birtok²⁴ néven bejegyzett irat 1680-ban keletkezett. Magyar nyelvű levél, amelyben a Forgách család – mint kegyúr – képviselője megerősítette a görögkatolikusok letelepedését Mándokon. A Nyírpazonyi Görögkatolikus Egyházközség telke jogi vita tárgya volt, amelynek 1699-ből fennmaradt magyar nyelvű iratanyagából kapunk adatokat az egyházközség alapítására vonatkozóan is.²⁵

²⁰ Udvari, 1995: 10.

²¹ A nyírparasznyai parókus 1836-ban arról is beszámol, hogy a templomot két évvel korábban szentelték fel. NYEL II-14-c. (2. kötet)

²² NYEL II-13-c. (I. kötet)

²³ A penészleki fond alapján a település korábbi, 18. században épített görögkatolikus templomának teljes története is rekonstruálható, nem csak a később épített, 20. század eleji templom története. Ld. NYEL II-19-a. (1792-1936)

²⁴ NYEL II-40-a. (1. doboz)

²⁵ NYEL (Sorozatok 13. mappa, 2. irat)

A levéltár állományában van a Buji Görögkatolikus Parókiáról származó, 1848-as keltezésű hiteles okiratmásolat, amelynek eredetije egy 1661-ben kelt levél. Az irat szintén magyar nyelven íródott, és a buji parókia és templom részére adományozott földterületre vonatkozik.²⁶

E korai iratok további közös vonása, hogy mindegyikben oroszoknak nevezik a görögkatolikusokat.²⁷ Ez azzal van összefüggésben, hogy a Nyíregyházi Egyházmegyéhez tartozó települések többsége ebben az időben a munkácsi egyházmegyéhez tartozott, ahol a templomi liturgikus nyelv az egyházi szláv volt, ezért a köznyelvben gyakran az „orosz” jelzőt használták a görögkatolikus egyházzal kapcsolatos intézményekre, személyekre. Bár a hívek egy része valóban ruszin származású volt, az „orosz” jelző alapvetően nem etnikai, hanem vallási meghatározás volt. Későbbi levéltári iratokban is gyakran szerepel az „orosz pap,” „orosz templom” kifejezés.²⁸

Közművelődési munka

A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, valamint a Görögkatolikus Papnevelő Intézet közelsége lehetővé teszi, hogy a papi pályára készülő hallgatók levéltári foglalkozások keretében sajátítsák el azokat a levéltári ismereteket, amelyek akár kutatómunkájukhoz, akár szakdolgozatuk elkészítéséhez szükségesek.

Az intézmény szívesen fogad általános és középiskolai csoportokat is, hogy a diákok ismereteket szerezzenek a levéltári dokumentumok világából. Alkalmoszerűen olyan csoportok is érkeznek, amelyek népszerű kutatási területek, így például a családtörténet-kutatás iránt érdeklődnek.

A levéltár közművelődési munkájához kapcsolódik a forráskiadványok szerkesztése, amelyek szorosan kapcsolódnak a Nyíregyházi Egyházmegye területén lévő templomokhoz, illetve egyházközségekhez. Bár még a GKPL kiadásában jelent meg, de ma már a Nyíregyházi Egyházmegyéhez tartozó két templomról készült kiadvány: a nyíregyházi Szent Miklós-székesegyházról²⁹ és a máriapócsi kegytemplomról.³⁰

²⁶ NYEL II-3-a. (1. doboz)

²⁷ „[...] az mely Teleken vagyon most az Pazonyi Orosz Templom, ki számára való Telek, és azon Templomot ki engedelméből csinálták azon Telekre.” – Ld. NYEL (Sorozatok 13. mappa, 2. irat részlete); „[...] ugyan délről mellette adtak az Orosz Parokiális helynek, azon Nap feljőtről véggel megyen rá, Templom helynek adtuk közönségesen adták által az Oroszoknak.” – Ld. NYEL II-3-a. (1. doboz) részlet.

²⁸ Majd a 19. századtól felbukkan a ruszin népnév is, a két világháború között pedig a kárpátorosz, kárpátukrán elnevezés.

²⁹ Nyirán János – Majchricsné Ujteleki Zsuzsanna (öá.): „Leljük örömüket a hívek e templomban mindenkor, gyarapodjanak mennyei és földi javakban”: Források a nyíregyházi Szent Miklós görögkatolikus székesegyház történetéhez. Nyíregyháza, 2017.

³⁰ Majchricsné Ujteleki Zsuzsanna – Nyirán János (szerk.): „Mindnyájunk közös kincse”: Források a máriapócsi kegytemplom és bazilita rend történetéhez a 20. század első feléből. Debrecen, 2019.

Tudományos igényű az a latin–magyar nyelvű forráskiadvány, amely a valamikor Szabolcs vármegye területén végzett, 19. század eleji kánoni látogatásokról számol be.³¹

Az egyházmegye honlapján belül levéltári oldal működik, amely törekszik az aktuális hírek közzétételén kívül művelődéstörténeti érdekességekkel is vonzóvá tenni az intézményben rejlő kutatás lehetőségét. Minden hónapban megjelenik a „hónap dokumentuma” rovatban egy-egy érdekes forrásközlés.

Zárógondolatok

Az egyházmegyében nincsenek ugyan középkori oklevelek, de a sajátos görögkatolikus liturgiára, az egyházközségek életére vonatkozó dokumentumok – amelyek egyúttal a görögkatolikus hagyományokat is rögzítik – egyedi és értékes állományt alkotnak. Szívügyünknek tekintjük a görögkatolikusság levéltári kincseinek összegyűjtését, állagmegóvását és feldolgozását. Szeretettel szolgáljuk azt az igényt, amit Szocska A. Ábel megyés püspök így fogalmazott meg: „Kívánom, hogy a múlt és jövő között pocsként szolgáljon ez a kis levéltár.”³²

Felhasznált források és szakirodalom

GKPL = Görögkatolikus Püspöki Levéltár

I–1–a. 2828/1913. = Hajdúdorogi Főegyházmegye Érseki Hivatalának egyházigazgatási iratai 1912–2015

NYEL = Nyíregyházi Egyházmegye Levéltára

I–1–b. = Nyíregyházi Egyházmegye Püspöki Hivatalának iratai. Egyházmegyei körlevelek 2019–

II–3–a. (1. doboz) = Buji parokiális iratok 1821–1848

II–9–b. (1. kötet) = Máriapócsi kereszteltek, házasultak, halottak anyakönyve 1749–1777

II–9–b. (3. kötet) = Máriapócsi kereszteltek, házasultak, halottak anyakönyve 1818–1835

II–9–b. (5. kötet) = Máriapócsi halottak anyakönyve 1836–1861

II–13–c. (1. kötet) = Nyírgyulaji protokollum 1775–1811

II–14–c. (2. kötet) = Nyírparasznyai protokollum 1787–1862

II–19–a. (1–22. doboz) = Penészleki parokiális iratok 1792–1936

³¹ Nyirán János – Majchricsné Ujteleki Zsuzsanna (szerk.): Görögkatolikus kánoni látogatások Szabolcs vármegyében: 1816–1824: Forráskiadvány: Latin nyelvű jegyzőkönyvek és magyar nyelvű fordításai. Debrecen, 2017.

³² Szocska, 2020.

II-20-b. 3. (1/c. kötet) = Nyíregyházi kereszteltek, házasultak, halottak anyakönyve
1794–1828

II-24-b. (1. kötet) = Baktalórántházi kereszteltek, házasultak, halottak anyakönyve
1749–1804

Führer, 1909 = [Führer Miklós]: A nyíregyházi görög-katolikus egyház bérpalotája.
Magyar Építőművészet, 1909. 5. sz. 11–24.

Koroknay, 1971 = Koroknay Gyula: Nyíregyháza művészettörténeti emlékei. Nyír-
egyháza, 1971. (Nyíregyházi Kiskönyvtár 6.). 35–37.

Pirigyi, 1990 = Pirigyi István: A magyarországi görög katolikusok története II. Nyír-
egyháza, 1990. 182–186.

Szocska, 2020 = Szocska A. Ábel: Köszöntő. <https://leveltar.nyirgorkat.hu/> (A letöltés
ideje: 2020. szeptember 30.)

Udvari, 1994 = Udvari István: Ruszinok a XVIII. században: Történelmi és művelő-
déstörténeti tanulmányok. Nyíregyháza, 1994 (Vasvári Pál Társaság Füzetei 9.)
180–186.

Udvari, 1995 = Udvari István: Ruszin (kárpatukrán) hivatalos írásbeliség a XVIII.
századi Magyarországon. Bp., 1995. 1–15.